

SAMENVATTING

Op de linksgerichte revolutionaire stromingen, die zich direct na de eerste wereldoorlog in verscheiden landen van Europa voordeden, volgde in het begin van de jaren twintig een rechtse reactie, die zich keerde tegen de democratie. Deze beweging kreeg in de loop der jaren en in de onderscheiden landen verschillende namen, zoals herstelbeweging, revolutie van rechts, action française, falangisme en fascisme, maar alle waren naar de geest verwant. Verscheiden auteurs hebben gewezen op zekere affiniteit tussen het fascisme en het in het begin van deze eeuw in de katholieke kerk opgekomen integralisme. Deze studie beoogt mede een antwoord te geven op de vraag, of zulk een verband ook in Nederland heeft bestaan. Het onderzoek beperkt zich overigens tot fascistische stromingen naar Italiaans model en bewegingen, die van dit model zijn afgeleid.

Een eerste symptoom van deze denkrichting onder katholieken in Nederland deed zich voor in het op 3 april 1922 verschenen tweewekelijks orgaan 'Katholieke Staatskunde'. Dit blad werd gesticht en geleid door Dr. E. G. H. Verviers, voormalig medewerker van de integralistisch-gezinde hoofdredacteur van De Maasbode, rector M. A. Thompson. Door de strijd tegen het modernisme achtte Verviers het geestelijke klimaat geschapen, waarin het fascisme kon ontstaan. Overigens was Katholieke Staatskunde in den aanvang wel uiterst conservatief georiënteerd, maar nog allerminst fascistisch te noemen. Na de overname van de macht door Mussolini in Italië koerste het blad echter spoedig in fascistische richting, die het aanduidde met de benaming herstelbeweging. Duidelijke invloed op deze koerswijziging had de priester Wouter Lutkie, die onder het pseudoniem Expectans aan het blad meewerkte en vanaf het begin der jaren twintig regelmatig van zijn sympathie voor het fascisme blijk gaf. Ook Expectans legde zekere relatie tussen enerzijds de herstelbeweging, waarvan Katholieke Staatskunde een uiting was, en anderzijds de vroegere strijd voor een 'integer en synthetisch' christendom van mannen als Léon Bloy en rector Thompson.

Wegens een bisschoppelijk verbod het predicaat katholiek nog langer aan het blad te verbinden werd het orgaan vanaf 3 januari 1924 omgedoopt in 'Opbouwende Staatskunde', dat het oude program handhaafde. Tegelijkertijd vond de oprichting plaats van het 'Genootschap voor Opbouwende Staatskunde', dat ongeveer dezelfde doeleinden nastreefde als de hiervoor genoemde periodieken. In augustus 1924 fuseerde het Genootschap met het in 1922 opgerichte

Verbond van Actualisten en hield het blad Opbouwende Staatkunde op te verschijnen. Dit werd opgenomen in de actualistische periodiek 'De Vaderlander'. Deze fusie liep spoedig uit op een échec. De katholieke supporters van de herstelbeweging groepeerden zich voorjaar 1925 in de vereniging Politiek Herstel, die ook enkele nummers van een gelijknamige periodiek deed verschijnen. Dit tijdschrift bleek weinig levensvatbaarheid te bezitten. In juni 1926 verscheen het laatste nummer, waarmee de eerste fase van de bemoeiingen van Nederlandse katholieken met de herstelbeweging ten einde was.

Een vervolg op deze eerste fase van de herstelbeweging was het door Wouter Lutkie in 1930 gestichte maandblad Aristo. Rond dit tijdschrift groepeerden zich verscheiden figuren, die vroeger reeds in het verband van Katholieke Staatkunde, Opbouwende Staatkunde en Politiek Herstel van zich hadden doen spreken. Het blad nam scherp stelling tegen de democratie en legde grote bewondering aan de dag voor Mussolini en de resultaten van het fascistische régime in Italië. Het propageerde verder een corporatieve inrichting van de maatschappij. Lutkie had in de jaren kort voor en na de verschijning van Aristo verscheiden malen een onderhoud met de duce, waarvan hij in krant, tijdschrift en boekvorm verslag heeft gedaan. Tot de voornaamste medewerkers van Aristo behoorde o.a. Vincent Cleerdin, die eerder al bloemlezingen had verzorgd uit het werk van rector Thompson, en – samen met anderen – uit dat van Léon Bloy en de Oostenrijkse, integralistische auteur Richard Kralik.

Het is opvallend, dat in de betrekkingen van Nederlandse katholieken met het fascisme vooral jonge letterkundigen een belangrijke rol hebben gespeeld. Oorspronkelijk behorend tot één verband rond het tijdschrift 'Roeping' onder leiding van de oudere voortrekker Dr. H. W. E. Moller, hebben deze jongeren zich spoedig verspreid in een aantal richtingen. De oorzaak van dit uiteengaan was in het begin vooral gelegen in de verschillende opvattingen omtrent het begrip katholieke kunst, maar spoedig heeft deze scheiding zich ook op een breder terrein des levens geopenbaard. Als eersten splitsten zich in 1924 af de jongeren, die eerst in De Valbijl en later in De Paal en De Christophore de door Moller gehuldigde opvatting, dat in de kunstcritiek de levenshouding van de kunstenaar prevaleerde boven het artistieke resultaat van zijn werkzaamheid, tot de uiterste consequentie doorvoerden. Tot deze groep behoorden Gerard Bruning – die echter reeds in 1926 overleed – Henri Bruning, Ernest Michel, Ernst Voorhoeve en Ton Kerssemakers. Hun kritische instelling – vooral geïnspireerd door absoluut-katholieke opvattingen – verbreedde zich spoedig over een algemeen religieus en maatschappelijk terrein. Dit religieus radicalisme kante zich scherp tegen beginselen en praktijk van de democratie en leidde tenslotte tot de

overgang naar een of andere vorm van fascisme. Deze groep onderhield enkele jaren lang intensieve betrekkingen met de als deserteur en activist in België bij verstek ter dood veroordeelde Pater R.K. van Sante O.P., die eveneens een religieus-radicalistische levenshouding predikte. In het begin van de jaren dertig wisten deze katholieke jongeren en Pater van Sante vat te krijgen op een betrekkelijk groot aantal katholieke studenten. Hun radicalisme bracht hen echter in conflict met de kerkelijke autoriteiten. Een der geruchtmakende werken van Michel 'Neo-Communisten', werd in het bisdom Den Bosch verboden en Pater van Sante werd door zijn provinciaal naar Duitsland overgeplaatst. Een aantal van deze studenten volgde Bruning, Michel en Voorhoeve bij hun overgang naar het Verbond van Dietsch Nationaal-Solidaristen (Verdinaso) in 1934.

Een jaar na de afscheiding van de jongeren van De Valbijl verlieten enkele noordelijke katholieke jongeren het verband van Roeping en stichtten het tijdschrift De Gemeenschap. Deze groepering vormde de andere vleugel van het oorspronkelijke Roeping-verband, waarin vooral Jan Engelman, de gebroeders Henk en Louis Kuitenbrouwer en spoedig ook Anton van Duinkerken de kunstkritiek weer van het ethische naar het esthetische terrein verlegden. In politiek opzicht kantten zich ook deze jongeren echter met opvallende felheid tegen de politieke democratie. Tevens deden zij scherpe aanvallen op het vigerende kapitalisme en de als plutocratie aangeduide heerschappij van de geldmacht. In deze houding werden zij gestijfd door de berustende houding van de overheid en haar politieke supporters tegenover de in 1929 uitgebroken economische crisis, waartegen het democratische régime niets effectiefs bleek te kunnen ondernemen. Een positieve bijdrage tot de oplossing van de onderhavige problematiek heeft de groep echter niet geleverd. Hoewel deze jongeren nooit bewonderaars zijn geworden van het democratische staatsbestel, tekende zich in het jaar 1934 voor De Gemeenschap toch een duidelijke koerswijziging af. Interne conflicten in de redactie van het tijdschrift, die eerder reeds het heengaan van Jan Engelman tot gevolg hadden gehad, leidden in dat jaar tot het uittreden van de gebroeders Kuitenbrouwer uit de redactie van het blad. Daarna trad Jan Engelman wederom tot de redactie toe. Vanaf dat moment begon de redactie van De Gemeenschap het gevaar te beseffen, dat van de verschillende vormen van fascisme en in het bijzonder van het nationaal-socialisme uitging. Van toen af hebben zij dan ook het fascisme consequent bestreden. Dit bleek duidelijk uit hun scherpe afwijzing van de pretenties van generaal Franco en het falangisme in de Spaanse burgeroorlog. Deze houding moest in die jaren in katholiek Nederland opvallend heten. Na de bezetting van ons land door de Duitsers in mei 1940 staakte het tijd-

schrift de publicatie van artikelen van politieke strekking. In 1941 werd het op last van de bezetter opgeheven.

Hoewel later dan De Gemeenschap, kwam ook Roeping onder het hoofdredacteurschap van Gerard Knuvelder tot een scherpe afwijzing van de politieke democratie en tot een veroordeling van de 'plutocratie'. In afwijking van De Gemeenschap trok Roeping hieruit wel de conclusie, dat kritiek op het vigerende stelsel de plicht meebracht een positieve bijdrage te leveren tot de opbouw van een nieuwe orde. Daartoe bepleitte het blad de vestiging van een autoritair staatsgezag en de inrichting van een corporatieve maatschappij, aangeduid als de revolutie van rechts, die voor katholieken perspectieven zou openen, waarnaar zij sedert de Franse revolutie zouden hebben uitgezien. Deze denkbeelden werden door Knuvelder samengevat in zijn publicatie 'Vernieuwing van Staatsbestel'. Tegenover het Duitse nationaal-socialisme nam Roeping een tijdlang een opvallend welwillende houding aan. Toen echter de excessen der nazi's in Duitsland alle perken te buiten gingen, veranderde deze welwillendheid in uitgesproken kritiek. Op vernieuwing van staatsbestel in niet-democratische zin is het blad echter blijven aandringen, totdat de dreiging van de tweede wereldoorlog duidelijk zichtbaar werd. Na de Nederlandse capitulatie in 1940 hervatte Roeping korte tijd de pleidooien voor een wijziging van staatsbestel, waarvoor de tijd op dat moment gunstig werd geoordeeld. Toen echter de in 1940 opgerichte Nederlandse Unie aan zulk een wijziging tijdens de bezetting niet wenste mee te werken, staakte ook Roeping de publicatie van artikelen van politieke strekking. In tegenstelling tot de meeste andere periodieken is dit blad in 1941 niet definitief opgeheven. Met een onderbreking in 1941 is het blad blijven verschijnen tot in 1944.

Direct na het uittreden uit de redactie van De Gemeenschap stichtten de gebroeders Kuitenbrouwer met enkele medestanders – onder wie Mr. Jan Derks – het maandblad 'De Nieuwe Gemeenschap'. Het eerste nummer verscheen in januari 1934. Dit blad koerste vrij snel in fascistische richting en leunde sterk aan tegen de fascistische beweging Zwart Front, waarvan ook verscheiden redacteurs lid werden. Het bevatte bovendien een aantal artikelen van uitgesproken anti-semitische strekking. Na twee jaren moest het blad echter wegens financieel wansucces zijn verschijnen staken. Alle redacteurs keerden daarna als medewerkers terug in het onder redactie van Mr. Jan Derks verschijnende weekblad 'Vrijdag'. Hoewel lang niet alle medewerkers van dit blad met het fascisme sympathiseerden, kwamen daarin toch de denkbeelden van de vroegere redacteurs van De Nieuwe Gemeenschap sterk op de voorgrond. Vrijdag bevatte bovendien een aantal giftig anti-semitische spotprenten

ten. Ook dit blad moest echter spoedig wegens onvoldoende belangstelling zijn verschijnen staken. Het laatste nummer verscheen in december 1936.

In het organisatorische vlak ontstonden in Nederland in de jaren dertig vooral twee bewegingen, die op katholieken een relatief grote aantrekkingskracht hadden. Dit waren Zwart Front onder leiding van Arnold Meijer en het Verdinaso onder leiding van Joris van Severen. Beduidende verschillen in programma tussen deze twee bewegingen openbaarden zich in het begin niet. Zwart Front is te beschouwen als de erfgenaam van oudere Nederlandse fascistische groeperingen, zoals het Verbond van Actualisten, de vereniging De Bezem en de Algemeen Nederlandsche Fascisten-Bond. Deze waren in eindeloze ruzies vrijwel alle ten onder gegaan, toen Arnold Meijer in 1934 Zwart Front stichtte en daarmee voor het eerst een straffe leiding in de Nederlandse fascistische gelederen introduceerde. Spoedig had hij dan ook vrijwel de gehele oude aanhang van het vaderlandse fascisme achter zijn vaandel verenigd. Zwart Front propageerde als voornaamste doelstellingen de vestiging van een autoritaire Groot-Nederlandse staat en een corporatieve inrichting van de maatschappij, terwijl het van meet af aan een uitgesproken anti-semitisch karakter droeg. Het bestreed krachtig de democratie, het kapitalisme en concurrerende rechts-revolutionaire bewegingen, waar onder met name de Nationaal-Socialistische Beweging van Ir. A. A. Mussert. Hoewel Zwart Front een revolutionair fascisme predikte, is deze beweging steeds gering van omvang gebleven. Bij de verkiezingen voor de tweede kamer in 1937 behaalde Meijers beweging slechts 8.178 stemmen. Zwart Front heeft dan ook steeds een duidelijk 'rapaille-karakter' behouden. Dit geringe succes alsook de gewijzigde situatie door het uitbreken van de oorlog in 1939 deden Arnold Meijer besluiten Zwart Front in april 1940 om te zetten in een breder opgezet Nationaal Front, waartoe ook personen uit andere groeperingen toetraden en dat een minder fascistisch karakter aannam. Toen enkele weken later de Duitse bezetting een feit was, poogde Nationaal Front in concurrentie, eerst alleen met de N.S.B. later ook met de Nederlandse Unie, door de bezetter met de regeermacht bedeed te worden. In deze opzet is Arnold Meijer niet geslaagd. Zijn beweging werd in december 1941 op last van de bezetter ontbonden.

Het Verdinaso werd in 1931 in Vlaanderen opgericht door Joris van Severen, die ook de leider werd van dit verbond. In het begin bezat het Verdinaso vrijwel eenzelfde program als het hiervoor genoemde Zwart Front. In 1934 kondigde Van Severen echter de zogenaamde nieuwe marsrichting af. Daarbij werd de Groot-Nederlandse staatsgedachte vervangen door de Bourgondische staatscon-

ceptie, t.w. de vereniging van de oude 'zeventien' Nederlandse gewesten. Deze conceptie werd ingegeven door politieke realiteitszin, omdat een Groot-Nederlandse staat, die een scheuring van België moest betekenen, voorshands in de ogen van Van Severen een onmogelijkheid was. Deze politieke volte-face heeft het Verdinaso bij vele Groot-Nederlanders echter veel schade gedaan. Tot 1934 had het Verdinaso in Nederland nauwelijks aanhang. Na de overgang van de Christophore-redactie naar het Verdinaso beleefde dit verbond in ons land echter enige tijd een betrekkelijke bloei. Vooral bij de katholieke studenten uit de kring van Pater van Sante genoot het Verdinaso een bijzondere populariteit. Daardoor beschikte dit verbond ook over een kader van relatief hoog gehalte. In verband met de moeilijkheid het Verdinaso-Nederland vanuit België te leiden, wees Van Severen in 1937 Ernst Voorhoeve aan als gebiedsleider voor Nederland. In 1938 werd het Verdinaso-Nederland onder leiding van Voorhoeve geheel zelfstandig. Tot een beduidende groei is het Verdinaso in ons land echter niet kunnen komen. Nadat enkele fusie-pogingen in de loop van 1939 mislukt waren, fuseerde Voorhoeve zijn beweging in oktober 1939 met de Nederlandsche Volks-Partij tot het Verbond der Nederlanders. Ook deze fusie werd een mislukking. Na de capitulatie in mei 1940 werd het Verdinaso-Nederland dan ook wederom als zelfstandige organisatie opgericht. Door de moord op Joris van Severen door Franse militairen op 20 mei 1940 te Abbéville was echter het Verdinaso van zijn werkelijke leider beroofd. Het Verdinaso-Nederland besloot daarom in november 1940 tot een fusie met de N.S.B., teneinde in staat te zijn in de gewijzigde omstandigheden politieke invloed te blijven uitoefenen en de N.S.B. met Dinaso-geest te kunnen beïnvloeden. Voor de leidende Nederlandse Dinaso's is deze fusie echter op een bittere teleurstelling uitgelopen.